

कक्षा दशमा अध्ययनरत विद्यार्थीको भाषा सम्पादन सक्षमताको परीक्षण

उमेश काफ्ले

उप-प्राध्यापक

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग (नेपाली)
त्रिभुवन विश्वविद्यालय, काठमाडौं, नेपाल
Email: umeshkafle4@gmail.com

लेखसार

प्रस्तुत लेख कक्षा दशमा अध्ययनरत विद्यार्थीको भाषा सम्पादन सक्षमताको परीक्षणसँग सम्बन्धित छ । यस अध्ययनमा काठमाडौं जिल्लाको कक्षा १० मा अध्ययनरत ४० जना विद्यार्थीलाई नमुनाको रूपमा लिइएको छ । लैङ्गिकता, भाषिक पृष्ठभूमि र विद्यालय प्रकृतिलाई आधार बनाई तथ्याङ्कशास्त्रीय विधिद्वारा व्याख्या विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुगिएको छ । विद्यार्थीको सक्षमतालाई विषयवस्तुको सङ्गठन, भाषा र व्याकरण, शब्दचयन र पुनरावृत्ति, प्रस्तुतीकरण, प्रारूप र शैली तथा स्पष्टताका आधारमा अङ्कन गरी परीक्षण गरिएको छ । समग्रमा विद्यार्थीको भाषा सम्पादन सक्षमता ५०.६२ प्रतिशत रहेको छ । छात्रा, पहिलोभाषी र संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीको भाषा सम्पादन राम्रो रहेको देखिन्छ । स्पष्टता, विषयवस्तुको सङ्गठन र भाषा तथा व्याकरणमा विद्यार्थीको सक्षमता पनि मध्यम स्तरको देखिए पनि शब्दचयन र पुनरावृत्ति (४१.८७%) तथा प्रस्तुतीकरण, प्रारूप र शैलीमा भने कमजोर देखिएको छ । यसर्थ विद्यार्थीले लेख्य सामग्रीको पुनः परिष्कार, पुनः परिमार्जन र सम्पादन गर्न सक्ने सीपको विकास गर्न आवश्यक रहेको तथ्य पुष्टि हुन्छ । यस अध्ययनले भाषा सम्पादन सक्षमताप्रति चासो राख्ने सम्पूर्ण सरोकारवालालाई सहयोग पुग्ने विश्वास लिइएको छ ।

विशेष शब्दावली : भाषा, परीक्षण, प्रारूप, सक्षमता, सम्पादन ।

परिचय

भाषा ज्ञानार्जन र सूचना सम्प्रेषणको महत्वपूर्ण साधन हो । भाषाका माध्यमबाट वैयक्तिक, सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक, प्रशासनिक आदि कार्य सम्पन्न गरिन्छ । प्रत्येक गतिविधि सञ्चालनका लागि भाषा आवश्यक हुन्छ । भाषाले विचार विनिमय, सामाजिक सम्पर्क लगायत समग्र दैनन्दिनी सञ्चालनमा सहयोग पुऱ्याउँछ । भाषाशिक्षण भनेको भाषिक सीपहरूको शिक्षण हो । यसमा विषयवस्तु गौण र भाषिक सीप

प्रमुख हुन्छ (शर्मा र पौडेल, २०७४, पृ. १)। बोध र अभिव्यक्तिको सफलताका लागि भाषा शिक्षण गरिन्छ। भाषिक सीपको सक्षमता प्राप्ति नै भाषा शिक्षणको मूल अभीष्ट हो। भाषा शिक्षणमा भाषातत्वका पक्ष पनि समावेश हुन्छन्। शिक्षण सिकाइ कार्यकलाप सञ्चालनपछि भाषाका प्रत्येक अपेक्षित सीपमा सक्षमता प्राप्ति आवश्यक छ। सिकारुलाई सुनाइ र बोलाइ सीप हुँदै पढाइ र लेखाइ सीपतिर उन्मुख गराइन्छ। बोध वा ज्ञानका आधारमा विषयवस्तुलाई लिप्यात्मक स्वरूपमा उतार्नुलाई लेखाइ सीप मानिन्छ। मनका अन्तरभावनालाई ध्वनि सङ्केतका माध्यमले अभिव्यक्त गर्दा मौखिक भाषा र ध्वन्यात्मक सङ्केतलाई लिपिको उपयोग गरी अभिव्यक्त गर्दा लिखित भाषा तयार हुन्छ (शर्मा र पौडेल, २०७४, पृ. १५९)। भाषिक अनुभवहरूको सम्प्रेषणका लागि लेखाइ सीप उत्तिकै अनिवार्य छ।

लिखित अभिव्यक्तिको परिष्कार, परिमार्जन तथा शुद्ध स्वरूप निर्माणका लागि सम्पादन आवश्यक छ। सम्पादन भनेको कुनै समाचार, पत्रपत्रिका, लेख/रचना, पुस्तक वा ग्रन्थ आदिको भाषा वा विषयवस्तुलाई उपयुक्त किसिमले प्रकाशनयोग्य बनाउनु हो (भण्डारी, २०७४, पृ. १५१)। विद्यालय तहका विद्यार्थीमा पनि भाषा सम्पादन गर्न सक्ने क्षमता आवश्यक छ। उनीहरूले आफ्नै लेख्य सामग्रीको पुनः परिष्कार र परिमार्जन गर्न सके लेखाइमा स्तरीयता सिर्जना हुन्छ। शिक्षण सिकाइका क्रममा ज्ञान, सीप, प्रवृत्ति, मूल्य र काम गर्ने तत्परताको सम्मिश्रणलाई सक्षमता भनिन्छ। यसले व्यावहारिक वा विषयगत ज्ञान, सीप र कार्य प्रदर्शनको उचित अवस्थालाई बुझाउँछ (पोखरेल र काफ्ले, २०७४, पृ. २२७)। यसर्थ विद्यालय तहमा अध्ययनरत विद्यार्थीमा लेख्य सामग्रीको सम्पादन गर्ने सक्षमताको अपेक्षा गरिएको छ। शिक्षकले बारम्बार सच्याई दिएर विद्यार्थीको कमजोरीलाई बाहिर ल्याउनुभन्दा आवश्यक पृष्ठपोषण दिई आफ्नो लेखनको परिमार्जन आफैँ गर्न सक्ने बनाइदिनु महत्वपूर्ण हुन्छ। माध्यमिक पाठ्यक्रम (९-१०) ले लेखाइ सीपको कक्षागत सिकाइ उपलब्धिअन्तर्गत बुँदा नं. ३ मा 'लेखिएका सामग्रीको सम्पादन र परिष्कार तथा पुनः सम्पादन र पुनः परिष्कार गरी लेख्न' भन्ने उद्देश्य राखेको देखिन्छ (माध्यमिक पाठ्यक्रम, २०७१, पृ. ४ र ६)। उक्त उद्देश्यको अपेक्षा पूरा भए-नभएको खोजी गर्नु अत्यावश्यक देखिन्छ। यसर्थ पाठ्यक्रमले अपेक्षा गरेको र विद्यार्थीका लागि अत्यावश्यक सीपकेन्द्रित भाषा सम्पादन पक्षको स्वरूप पहिचानका लागि यो अध्ययन केन्द्रित छ।

सैद्धान्तिक रूपरेखा र पूर्वसाहित्यको अध्ययन

भाषिक सीपको प्रस्तुतिमा लेखाइ सीपको भूमिका महत्वपूर्ण हुन्छ। लेखाइ सीप जटिल र शिक्षणका दृष्टिले कठिन हुन्छ (हिटन, सन् १९९०, पृ. १३५)। लेखाइका लागि व्याकरणात्मक पक्षमा मात्र होइन धारणात्मक स्वरूप र मूल्याङ्कनमा पनि विशेष प्राथमिकता दिइन्छ। हिटन (सन् १९९०) ले लेखाइ सीपको परीक्षणका लागि भाषा प्रयोग, यान्त्रिक सीप, विषयवस्तुको उपयोग, शैली/प्रस्तुतिगत सीप र मूल्याङ्कनात्मक सीपलाई आधार मान्नुपर्ने विचार प्रस्तुत गरेका छन्। लेखाइ सीपमा उचित शब्द र सान्दर्भिक व्याकरण संरचनाको साथसाथै विषयवस्तु र सन्दर्भ अनुकूल व्याकरणात्मक र सन्दर्भगत पक्षको तालमेल हुनुपर्छ। विषयवस्तुको उचित शृङ्खला र परिष्कृत स्वरूपले नै भाषाको उच्चता सिर्जना गर्दछ।

यस अध्ययनका लागि सम्प्रेषणात्मक पद्धतिलाई मुख्य आधार मानिएको छ। डेल हाइम्सको 'सम्प्रेषणात्मक सामर्थ्य'बाट प्रभाव ग्रहण गरिएको छ। सर्वप्रथम सम्प्रेषणात्मक सामर्थ्यलाई हाइम्सले प्रयोग गरेका हुन् (खनिया, २०१३, पृ. २५)। यस पद्धतिले भाषिक ज्ञान र त्यसको सम्प्रेषण/अभिव्यक्ति (सामाजिक

सन्दर्भअनुकूल) मा जोड दिएको छ । भाषालाई सम्प्रेषणका लागि कसरी उपयोग गर्ने भन्ने कुराको खोजी र परीक्षण नै सम्प्रेषणात्मक पद्धतिको मुख्य उद्देश्य हो । मनोभाषाविज्ञान, समाजभाषाविज्ञान र प्रकार्यात्मक पद्धतिको आधारभूमिमा स्थापित यस पद्धतिले लेखाइ र सम्पादन पक्षलाई सहयोग पुऱ्याउँछ । सम्प्रेषणात्मक पद्धतिमा बोध र अभिव्यक्ति पक्षको परीक्षणमा जोड दिइन्छ । यसले कुनै पनि कुरालाई समाजअनुकूल प्रस्तुत गर्न चाहन्छ । सम्प्रेषणात्मक परीक्षणले सिकारुको सक्षमताको जाँच गर्न सहयोग गर्दछ (हितन, सन् १९९०, पृ. १९) । भाषाको ज्ञान अर्थात् शब्दभण्डार, संरचना र प्रकार्यको मूल मर्म सम्प्रेषणात्मक क्षमताको विकास गर्नु हो । लेखाइ सीपको स्तरीय र परिष्कृत स्वरूप सिर्जना गर्न सम्प्रेषणात्मक परीक्षण उपयोगी हुने देखिन्छ । विद्यार्थीले लिखित सामग्रीलाई सुधार र परिमार्जन सम्प्रेषणका तहमा गर्न सक्छन् । यसर्थ भाषाको सम्पादन गर्दा सम्प्रेषणात्मक क्षमतालाई मुख्य आधार मानिन्छ ।

नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०७५) ले लिखित अभिव्यक्तिको हिज्जे, वाक्यगठन तथा प्रस्तुतीकरण मिले नमिलेको हेरी वा काटछाँट गरी प्रकाशनयोग्य बनाउने कामलाई भाषा सम्पादनको रूपमा अर्थाएको छ (पृ. १२४१) । त्यस्तैगरी प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश (२०६१) ले सम्पादनलाई १. समाचार, लेख, पत्रपत्रिका, पुस्तक आदिको भाषा वा विषयवस्तु हेरी प्रकाशनका लागि योग्य बनाउने कार्य वा त्यस्तो प्रक्रिया । २. कुनै लेख ग्रन्थ आदिको विषयवस्तुलाई थपघट, परिष्कार आदि गर्ने काम ३. दिइएको वा प्राप्त भएको विशेष कार्य सम्पन्न गर्ने काम, काम गराइका रूपमा चिनाएको छ (पृ. ९८३) । भाषा सम्पादन कला र ज्ञान दुबै पक्षसँग सम्बन्धित छ । लेख्य सामग्रीलाई स्तरीय र मानक स्वरूपमा लैजान सम्पादन आवश्यक हुन्छ । विद्यार्थीले आफ्नो लेखनमा भएका कमीकमजोरी पहिचान गरी सुधार गर्न सके लेखाइ सीपमा उच्चता प्राप्त हुन्छ । कुनै पनि पाण्डुलिपिको पहिलो सम्पादक स्रष्टा स्वयम् हुने भए पनि स्रष्टाले दृष्टि पुऱ्याउन नसकेका कतिपय स्थितिमा स्रष्टाको लेखनलाई अझ बढी प्रभावकारी र स्तरीकृत तुल्याउन सम्पादकको विशेष भूमिका रहने गर्दछ (भण्डारी, २०७४, पृ. १५६) । सम्पादनका लागि विषयगत, शैलीगत र भाषागत पक्षको छनोटमा विशेष ध्यान दिनुपर्छ । दि सिकागो म्यानुअल अफ स्टाइल (सन् २०१०) मा प्रकाशनयोग्य सम्पादनका लागि पाण्डुलिपिको पेस, पाण्डुलिपि सम्पादन, लेखकको पुनरावलोकन, पाण्डुलिपिको अन्तिम स्वरूप, प्रूफ रिडिङ, अन्तिम संशोधन, छपाइ वा अन्तिम पुनरावलोकन र प्रकाशनलाई चरणवद्ध रूपमा अपनाउनुपर्ने सुझाव दिइएको छ ।

विद्यार्थीले भाषिक ज्ञानलाई के कसरी उपयोग वा प्रदर्शन गर्न सक्छन् भन्ने कुराको परीक्षण नै सक्षमता परीक्षण हो । भाषिक कार्यलाई कुशलतापूर्वक प्रयोग गरे नगरेको पहिचान गर्न परीक्षण अत्यावश्यक छ । पाठ्यक्रमले अपेक्षा गरेको भाषिक उपलब्धिको मापन गरिनुपर्दछ । ज्ञान वा बोधको बाह्य प्रस्तुतीकरण वा कार्यको व्यवहारगत प्रदर्शन नै सक्षमता हो । यसर्थ यस अध्ययनका लागि दक्षतापरक वा सक्षमतापरक परीक्षणलाई पनि आधार मानिएको छ । भाषिक सम्पादनका लागि आवश्यक आधारभूत पक्षलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

(क) विषयवस्तुको सङ्गठन

भाषा सम्पादन गर्दा विषयवस्तुको प्रवाह र सङ्गठनलाई विशेष ध्यान दिइन्छ । लेख्य सामग्रीको विषयवस्तुको निरन्तरतालाई ध्यान दिई सम्प्रेष्य पक्षलाई मुख्य आधार मान्नुपर्छ ।

(ख) भाषा र व्याकरण

भाषा र व्याकरणको एकैसाथ सम्पादन हुने कारण यहाँ सँगै राखिएको छ । भाषालाई एउटा ढाँचामा व्यवस्थित गर्ने काम व्याकरणको हो । भाषा र व्याकरण लेखाइसँग अन्तर्सम्बन्धित विषय हुन् (भण्डारी, २०७४, पृ. १५८) । यसमा पदसङ्गति वा वाक्यकोटिसम्बन्धी सम्पादन गरिन्छ ।

(ग) शब्दचयन र पुनरावृत्ति

भाषाको स्वतन्त्र अर्थयुक्त एकाइलाई शब्द भनिन्छ । यसले भाषाको अर्थपूर्ण सम्प्रेषणमा सहयोग गर्दछ । लेखकको अध्ययन क्षेत्र कस्तो छ, सम्बन्धित विषयप्रति उसको दृष्टिकोण कस्तो छ र लेखकसँग सम्बद्ध विषयमा केकस्तो शब्दभण्डार छ जस्ता कुराको निकर्ण गर्ने र उपयुक्त ठाउँमा उपयुक्त शब्दको छनोट गर्ने काम पनि सम्पादकले गर्नुपर्छ (भण्डारी, २०७४, पृ. १५८) । एउटै सन्दर्भमा अनावश्यक रूपमा दोहोरिने शब्दलाई भने हटाउनुपर्छ । यसर्थ विद्यालय तहका विद्यार्थीमा पनि शब्दचयन र त्यसको प्रभावकारी उपयोग आवश्यक छ ।

(घ) प्रस्तुतीकरण, प्रारूप र शैली

विषयवस्तुको क्षेत्र र प्रकृतिका आधारमा सम्पादनको प्रस्तुतीकरण र प्रारूप निर्धारित हुन्छ । कतिपय विद्वान्ले यसलाई बाह्य पक्षका रूपमा पनि चिनाएका छन् । विषयवस्तुको प्रस्तुति लेखकको निजी शैली भए पनि त्यसको सम्प्रेषणका आधारमा सम्पादकले सम्पादन गर्न सक्छन् । यसका लागि विषयगत प्रयोजनलाई ख्याल गरी त्यसको प्रारूप निर्धारण गर्नुपर्छ ।

(ङ) स्पष्टता

सम्पादकले कुनै पनि सामग्रीको सम्पादन गर्दा विषयवस्तुको स्पष्टतामा विशेष ध्यान दिनुपर्दछ । पाण्डुलिपिमा अभिव्यक्ति विषयवस्तु स्पष्ट, सम्प्रेषणीय र तर्कपूर्ण हुनु आवश्यक हुन्छ (भण्डारी, २०७४, पृ. १५७) ।

उल्लिखित सैद्धान्तिक आधारको केन्द्रीयतामा रहेर यस आलेखमा विद्यार्थीको भाषा सम्पादन सक्षमताको परीक्षण गरिएको छ ।

अध्ययनको समस्या र उद्देश्य निर्धारण

अभिव्यक्तिको सशक्त माध्यम लेखाइ हो । यसमा विषयवस्तु, सूचनाको स्तर, सम्प्रेषणीयता, व्याकरण, शैली लगायत प्राविधिक पक्षको संलग्नता रहन्छ । विद्यालय तहका विद्यार्थीमा लेखाइ प्रविधिमा समस्या रहेको छ । आफूले लेखेका कुरालाई पुनः परिष्कार र परिमार्जन गर्न सिकेमा उनीहरूको लेखाइ सुदृढ हुन सक्थ्यो । लेख्य अभिव्यक्तिलाई दरिलो बनाउने सम्पादन क्षमतामा विद्यार्थीहरूको स्थितिलाई यस अध्ययनको मुख्य समस्या मानिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययन कक्षा दशमा अध्ययनरत विद्यार्थीको भाषा सम्पादन सक्षमताको परीक्षणमा केन्द्रित छ । पाठ्यक्रमले अपेक्षा राखेको यस पक्षको अध्ययन गर्नु नै लेखको मुख्य उद्देश्य हो । यस अध्ययनका उद्देश्यलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

(क) कक्षा दशमा अध्ययनरत विद्यार्थीको समग्रमा भाषा सम्पादन सक्षमताको परीक्षण गर्नु,

- (ख) लैङ्गिकता, भाषिक पृष्ठभूमि र विद्यालय प्रकृतिका आधारमा भाषा सम्पादनको स्थिति पहिचान गर्नु,
- (ग) विषयवस्तुको सङ्गठन, भाषा र व्याकरण, शब्द चयन र पुनरावृत्ति, प्रस्तुतीकरण प्रारूप र शैली तथा स्पष्टताका आधारमा सम्पादन र लेखाइ सक्षमताको परीक्षण गर्नु ।

अध्ययन विधि

प्रस्तुत अध्ययन परिमाणात्मक ढाँचामा आधारित छ । यसका लागि शैक्षिक सत्र २०७५ मा काठमाडौँ जिल्लाको कक्षा दशमा अध्ययनरत विद्यार्थीलाई जनसङ्ख्या मानिएको छ भने सम्भाव्य नमुना छनोट पद्धतिबाट ४ वटा विद्यालयका १०/१० जना गरी ४० जना विद्यार्थीलाई नमुना मानी अध्ययन गरिएको छ । यसका लागि प्राथमिक स्रोतबाट सामग्री लिई व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । भाषिक सम्पादनका लागि उपयुक्त हुने दुईवटा सानो अनुच्छेद दिई त्यसको सम्पादन तथा परिमार्जन गर्न लगाइएको छ । यसमा १०/१० अङ्कको २ वटा प्रश्न दिई ४० मिनेटको समयविधिमा जम्मा २० अङ्कको सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । अङ्कनका लागि निम्नलिखित क्षेत्र र अङ्कन आधार तय गरिएको छ :

आधार	अङ्क		
विषयवस्तुको सङ्गठन	२×२	=	४
भाषा र व्याकरण	३×२	=	६
शब्द चयन र पुनरावृत्ति	२×२	=	४
प्रस्तुतीकरण प्रारूप र शैली	२×२	=	४
स्पष्टता	१×२	=	२
जम्मा	१०		२०

उल्लिखित पक्षलाई समूहीकृत गरी विषयगत, भाषागत र संरचनागत आधारमा पनि अध्ययन गरिएको छ । सामग्रीको विश्लेषणको तथ्याङ्कशास्त्रीय विधिको प्रयोग गरिएको छ । एस.पि.एस.एस (SPSS) सफ्टवेयरको प्रयोग गरी मध्यमान र प्रतिशतका आधारमा व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

परिणाम तथा छलफल

प्रस्तुत अध्ययनका लागि दुईवटा अनुच्छेद दिई त्यसको सम्पादन र परिमार्जन गर्न लगाइएको छ । विद्यार्थीले लेख्य रूपमा दिएका उत्तरका आधारमा विषय क्षेत्र विभाजन गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । समग्रता, विद्यालय प्रकृति, भाषिक पृष्ठभूमि र लैङ्गिकताका आधारमा प्राप्त तथ्याङ्कको परिणाममाथि छलफल गर्न खोजिएको छ । निम्नलिखित शीर्षक उपशीर्षकमा तथ्याङ्कको विश्लेषण गरिएको छ :

समग्रतामा विद्यार्थीको भाषा सम्पादन सक्षमताको परीक्षण

विषयवस्तुको सङ्गठन, भाषा र व्याकरण शब्द, चयन र पुनरावृत्ति, प्रस्तुतीकरण, प्रारूप र शैली तथा स्पष्टताका आधारमा भाषिक सम्पादनको सक्षमतालाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

तालिका १: समग्रतामा भाषा सम्पादन सक्षमता

विषयवस्तु सङ्गठन		भाषा र व्याकरण		शब्दचयन र पुनरावृत्ति		प्रस्तुतीकरण, प्रारूप र शैली		स्पष्टता		जम्मा	
मध्यमान	%	मध्यमान	%	मध्यमान	%	मध्यमान	%	मध्यमान	%	मध्यमान	%
२.३	५७.५	३.२७	५४.५८	१.६७	४१.८७	१.६५	४१.२५	१.२२	६१.२५	१०.१५	५०.६२

(स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७५)

तालिका १ मा समग्रतामा भाषा सम्पादन सक्षमता देखाइएको छ, जसमा विषयवस्तुको सङ्गठन ५७.५ प्रतिशत, भाषा र व्याकरण ५४.५८ प्रतिशत, शब्दचयन र पुनरावृत्ति ४१.८७ प्रतिशत, प्रस्तुतीकरण, प्रारूप र शैली ४१.२५ प्रतिशत र स्पष्टता ६१.२५ प्रतिशत रहेको छ। स्पष्टतामा सबैभन्दा धेरै (६१.२५) प्रतिशत रहेको छ भने प्रस्तुतीकरण, प्रारूप र शैलीमा सबैभन्दा कम (४१.२५) प्रतिशत देखिएको छ। विषयवस्तुको सङ्गठन, भाषा र व्याकरण र स्पष्टतामा ५० प्रतिशतभन्दा माथि रहे पनि शब्दचयन र पुनरावृत्ति तथा प्रस्तुतीकरण, प्रारूप र शैलीमा ५० प्रतिशतभन्दा कम देखिएको छ। जम्मा २० अङ्कको लागि लिइएको परीक्षणमा विद्यार्थीको प्राप्ताङ्कको मध्यमान १०.१२ अर्थात् ५०.६२ प्रतिशत रहेको छ। मध्यमान र प्रतिशतका आधारमा विद्यार्थीको भाषा सम्पादन सक्षमता त्यति राम्रो देखिएको छैन।

विषयगत पक्ष, भाषागत पक्ष र संरचनागत पक्षका आधारमा भाषा सम्पादन सक्षमताको परीक्षण

अध्ययनीय पक्षलाई एकीकृत गर्न विषयवस्तु सङ्गठन र स्पष्टतालाई विषयगत पक्ष, भाषा र व्याकरण तथा शब्दचयन र पुनरावृत्तिलाई भाषागत पक्ष र प्रस्तुतीकरण, प्रारूप र शैलीलाई संरचनागत पक्ष गरी विश्लेषण गरिएको छ। प्रस्तुत पक्षलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिन्छ :

तालिका २ : विषय, भाषा र संरचना पक्षको सम्पादन सक्षमता

विषयगत पक्ष		भाषागत पक्ष		संरचनागत पक्ष	
मध्यमान	प्रतिशत	मध्यमान	प्रतिशत	मध्यमान	प्रतिशत
३.५	५८.८	४.९५	४९.५	१.६५	४१.२५

(स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७५)

तालिका २ मा विषय, भाषा र संरचना पक्षको सम्पादन सक्षमता रहेको छ, जसमा विषयगत पक्ष ५८.८ प्रतिशत, भाषागत पक्ष ४९.५ प्रतिशत र संरचनागत पक्ष ४१.२५ प्रतिशत रहेको छ। ६० प्रतिशतको नजिक रहेकाले विषयगत पक्षमा विद्यार्थीको सम्पादन ठिकै रहे पनि भाषागत र संरचनागत पक्षमा ५० प्रतिशतभन्दा कम रहेकाले कमजोर रहेको पुष्टि हुन्छ। विषयवस्तुको सम्प्रेषण र शुद्धीकरण मात्र विद्यार्थीले प्राथमिकता दिएको भेटिन्छ। शब्द पुनरावृत्ति र विषयवस्तुको प्रयोजनगत स्वरूपमा विद्यार्थी परिचित हुन सकेका छैनन्।

लैङ्गिकताको आधारमा अध्ययन

यस आधारमा समग्र तथा विषयगत, भाषागत तथा संरचनागत पक्षको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ।

लैङ्गिकताका आधारमा भाषा सम्पादन सक्षमताको परीक्षण

प्रस्तुत अध्ययनमा २० जना छात्र र २० जना छात्रा नमुनाको रूपमा लिइएको छ। यसमा लैङ्गिकताका आधारमा विद्यार्थीको भाषा सम्पादन क्षमताको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ। तुलनात्मक अध्ययनलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

तालिका ३ : लैङ्गिकताका आधारमा भाषा सम्पादन सक्षमता

	छात्रा		छात्र	
	मध्यमान	प्रतिशत	मध्यमान	प्रतिशत
विषयवस्तु सङ्गठन	२.१	५२.५	२.५	६२.५
भाषा र व्याकरण	३.६	६०	२.२९	४९.१६
शब्दचयन र पुनरावृत्ति	१.७	४२.५	१.६५	४१.२५
प्रस्तुतीकरण, प्रारूप र शैली	१.७५	४३.७५	१.५५	३८.७५
स्पष्टता	१.२५	६२.५	१.२	६०
समग्रमा	१०.४	५२	९.८५	४९.२५

(स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७५)

तालिका ३ मा लैङ्गिकताका आधारमा भाषा सम्पादन सक्षमता देखाइएको छ जसमा छात्राको विषयवस्तु सङ्गठन ५२.५ प्रतिशत, भाषा र व्याकरण ६० प्रतिशत, शब्दचयन र पुनरावृत्ति ४२.५ प्रतिशत, प्रस्तुतीकरण, प्रारूप र शैली ४३.७५ प्रतिशत र स्पष्टता ६२.५ प्रतिशत रहेको छ भने छात्रामा विषयवस्तु सङ्गठन ६२.५ प्रतिशत, भाषा र व्याकरण ४९.१६ प्रतिशत, शब्दचयन र पुनरावृत्ति ४१.२५ प्रतिशत, प्रस्तुतीकरण, प्रारूप र शैली ३८.७५ प्रतिशत र स्पष्टता ६० प्रतिशत रहेको छ। विषयवस्तुको सङ्गठनमा छात्राको भन्दा छात्रको बढी (६२.५ प्रतिशत) देखिन्छ। भाषा र व्याकरण, शब्दचयन र पुनरावृत्ति, प्रस्तुतीकरण, प्रारूप र शैली र स्पष्टतामा छात्रको भन्दा छात्राको प्रतिशत बढी पाइएको छ। समग्रमा छात्राको ५२ प्रतिशत र छात्रको ४९.२५ प्रतिशत रहेको छ। यस आधारमा छात्रको भन्दा छात्राको ३.२५ प्रतिशत बढी रहेकाले छात्राको भाषा सम्पादन सक्षमता राम्रो देखिन्छ।

लैङ्गिकताका आधारमा विषयगत, भाषागत र संरचनागत पक्षको भाषा सम्पादन सक्षमता परीक्षण

विषयगत, भाषा र संरचनागत पक्षको आधारमा लैङ्गिक स्थितिलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

तालिका ४ : लैङ्गिकताका आधारमा विषयगत, भाषागत र संरचनागत पक्षको भाषा सम्पादन सक्षमता

	छात्रा		छात्र	
	मध्यमान	प्रतिशत	मध्यमान	प्रतिशत
विषयगत पक्ष	३.३५	५८.३३	३.७	६१.६६
भाषागत पक्ष	५.३	५३	४.६	४६
संरचनागत पक्ष	१.७५	४६.७५	१.५५	३८.७५

(स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७५)

तालिका ४ मा लैङ्गिकताको आधारमा विषयगत, भाषागत र संरचनागत पक्ष देखाइएको छ । जसमा छात्राको विषयगत पक्ष ५८.३३ प्रतिशत, भाषागत पक्ष ५३ प्रतिशत र संरचनागत पक्ष ४६.७५ प्रतिशत रहेको छ भने छात्रमा विषयगत पक्ष ६१.६६ प्रतिशत, भाषागत पक्ष ४६ प्रतिशत र संरचनागत पक्ष ३८.७५ प्रतिशत रहेको छ । विषयगत पक्षमा छात्राको भन्दा छात्रको राम्रो (६१.६६ प्रतिशत) देखिएको छ भने भाषागत र संरचनागत पक्षमा छात्राको भाषा सम्पादन पक्ष उपयुक्त देखिएको छ ।

भाषिक पृष्ठभूमिका आधारमा अध्ययन

यस आधारमा समग्र तथा विषयगत, भाषागत तथा संरचनागत पक्षको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ ।

भाषिक पृष्ठभूमिका आधारमा भाषा सम्पादन सक्षमताको परीक्षण

नेपाल बहुभाषिक मुलुक हो । यहाँ १२३ भन्दा बढी भाषा बोलिन्छन् । एउटै कक्षामा विभिन्न भाषाभाषीहरू रहन्छन् । यसर्थ यस अध्ययनमा २०/२० जना पहिलो भाषी नेपाली र दोस्रो भाषी नेपाली विद्यार्थीको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ । तुलनात्मक अध्ययनलाई यसप्रकार प्रस्तुत गरिन्छ :

तालिका ५ : भाषिक पृष्ठभूमिका आधारमा भाषा सम्पादन सक्षमता

	पहिलो भाषी नेपाली		दोस्रो भाषी नेपाली	
	मध्यमान	प्रतिशत	मध्यमान	प्रतिशत
विषयवस्तु सङ्गठन	२.३	५७.५	२.३	५७.५
भाषा र व्याकरण	३.३५	५५.०३	३.२	५३.३३
शब्दचयन र पुनरावृत्ति	१.७५	४३.७५	१.६	४०
प्रस्तुतीकरण, प्रारूप र शैली	१.७	४२.५	१.६	४०
स्पष्टता	१.२	६०	१.२५	६२.५
समग्रमा	१०.३	५१.५	९.९५	४९.७५

(स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७५)

तालिका ५ मा पहिलो भाषी नेपाली र दोस्रो भाषी नेपालीको भाषा सम्पादन सक्षमताको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ । पहिलो भाषी नेपालीमा विषयवस्तु सङ्गठन ५७.५ प्रतिशत, भाषा र व्याकरण ५५.०३ प्रतिशत, शब्दचयन र पुनरावृत्ति ४३.७५ प्रतिशत, प्रस्तुतीकरण, प्रारूप र शैली ४२.५ प्रतिशत र स्पष्टता ६० प्रतिशत रहेको छ भने दोस्रो भाषी नेपालीमा विषयवस्तु सङ्गठन ५७.५ प्रतिशत, भाषा र व्याकरण ५३.३३ प्रतिशत, शब्दचयन र पुनरावृत्ति ४० प्रतिशत, प्रस्तुतीकरण, प्रारूप र शैली ४० प्रतिशत र स्पष्टता ६२.५ प्रतिशत रहेको छ । विषयवस्तुको सङ्गठनमा दुबै भाषी विद्यार्थीको सक्षमता समान (५७.५ प्रतिशत) रहेको छ । स्पष्टतामा चाहिँ पहिलो भाषी विद्यार्थीको औसत प्रतिशत ६० र दोस्रोभाषी विद्यार्थीको ६२.५ प्रतिशत रहेको छ । यस आधारमा पहिलो भाषी विद्यार्थीको भन्दा दोस्रो भाषी विद्यार्थीको स्पष्टतामा राम्रो देखिन्छ । भाषा र व्याकरण, शब्द चयन र पुनरावृत्ति, प्रस्तुतीकरण, प्रारूप र शैलीमा भने दोस्रो भाषी विद्यार्थीको भन्दा पहिलो भाषी विद्यार्थीको भाषा सम्पादन केही राम्रो देखिन्छ । यी पक्षहरूमा ५० प्रतिशतभन्दा कम रहेकाले समस्याको पहिचान गरी निराकरणात्मक शिक्षण गर्नुपर्ने देखिन्छ । समग्रमा

पहिलो भाषी विद्यार्थीको मध्यमान १०.३ रहेको छ भने दोस्रोभाषी विद्यार्थीको मध्यमान ९.९५ रहेको छ । यसर्थ पहिलोभाषी विद्यार्थीको भाषा सम्पादन सक्षमता ५१.५ प्रतिशत रहेको छ भने दोस्रो भाषी विद्यार्थीको भाषा सम्पादन ४९.७५ प्रतिशत रहेको छ । यस तथ्यका आधारमा के कुरा प्रस्ट हुन्छ भने दोस्रो भाषी विद्यार्थीभन्दा पहिलो भाषी विद्यार्थीको भाषा सम्पादन केही राम्रो देखिन्छ । विद्यालय शिक्षणमा विद्यार्थीलाई सम्पादन कलामा सक्षमता ल्याउन सुधारात्मक शिक्षण गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

भाषिक पृष्ठभूमिका आधारमा विषयगत, भाषागत र संरचनागत पक्षको भाषा सम्पादन सक्षमता परीक्षण
भाषिक पृष्ठभूमिका आधारमा विषयगत, भाषा र संरचनागत पक्षको सक्षमता परीक्षणलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

तालिका ६ : भाषिक पृष्ठभूमिका आधारमा विषयगत, भाषागत र संरचनागत पक्षको भाषा सम्पादन सक्षमता

	पहिलो भाषी		दोस्रो भाषी	
	मध्यमान	प्रतिशत	मध्यमान	प्रतिशत
विषयगत पक्ष	३.५	५८.३३	३.५५	५९.१६
भाषागत पक्ष	५.१	५१	४.८	४८
संरचनागत पक्ष	१.७	४२.५	१.६	४०

(स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७५)

तालिका ६ मा भाषिक पृष्ठभूमिका आधारमा विषयगत, भाषागत र संरचनागत पक्ष देखाइएको छ । यसमा पहिलो भाषीको विषयगत पक्ष ५८.३३ प्रतिशत, भाषागत पक्ष ५१ प्रतिशत र संरचनागत पक्ष ४२.५ प्रतिशत रहेको छ भने दोस्रो भाषी विद्यार्थीमा विषयगत पक्ष ५९.१६ प्रतिशत, भाषागत पक्ष ४८ प्रतिशत र संरचनागत पक्ष ४० प्रतिशत रहेको छ । विषयगत पक्षमा पहिलो भाषी विद्यार्थीको भन्दा दोस्रो भाषी विद्यार्थीको राम्रो (५९.१६ प्रतिशत) देखिएको छ भने भाषागत र संरचनागत पक्षमा दोस्रोभाषी विद्यार्थीको भन्दा पहिलोभाषी विद्यार्थीको भाषा सम्पादन पक्ष राम्रो देखिएको छ ।

विद्यालय प्रकृतिका आधारमा अध्ययन

यस आधारमा समग्र तथा विषयगत, भाषागत तथा संरचनागत पक्षको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ ।

विद्यालय प्रकृतिका आधारमा भाषा सम्पादन सक्षमताको परीक्षण

यस अध्ययनमा २० जना विद्यार्थी सामुदायिक विद्यालयबाट लिइएको छ भने २० जना संस्थागत विद्यालयबाट लिइएको छ । यसर्थ विद्यालय प्रकृतिका आधारमा विद्यार्थीका भाषा सम्पादन सक्षमताको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ ।

तालिका ७ : विद्यालय प्रकृतिका आधारमा भाषा सम्पादन सक्षमता

	सामुदायिक विद्यालय		संस्थागत विद्यालय	
	मध्यमान	प्रतिशत	मध्यमान	प्रतिशत
विषयवस्तु सङ्गठन	२.४	६२.५	२.२	५५
भाषा र व्याकरण	३.१	५१.६६	३.४५	५७.५
शब्दचयन र पुनरावृत्ति	१.५५	३८.७५	१.८	४५
प्रस्तुतीकरण, प्रारूप र शैली	१.५	३७.५	१.८	४५
स्पष्टता	१.१	५५	१.३५	६७.५
समग्रमा	९.६५	४८.२५	१०.६	५३

(स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७५)

तालिका ७ मा सामुदायिक विद्यालय र संस्थागत विद्यालयको भाषा सम्पादन सक्षमताको तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ, जसमा सामुदायिक विद्यालयमा विषयवस्तु सङ्गठन ६२.५ प्रतिशत, भाषा र व्याकरण ५१.६६ प्रतिशत, शब्दचयन र पुनरावृत्ति ३८.७५ प्रतिशत, प्रस्तुतीकरण, प्रारूप र शैली ३७.५ प्रतिशत र स्पष्टता ५५ प्रतिशत रहेको छ भने संस्थागत विद्यालयमा विषयवस्तु सङ्गठन ५५ प्रतिशत, भाषा र व्याकरण ५७.५ प्रतिशत, शब्दचयन र पुनरावृत्ति ४५ प्रतिशत, प्रस्तुतीकरण, प्रारूप र शैली ४५ प्रतिशत र स्पष्टता ६७.५ प्रतिशत रहेको छ । तुलनात्मक आधारमा हेर्दा विषयवस्तुको संगठनमा संस्थागत विद्यालयको भन्दा सामुदायिक विद्यालयको बढी (६२.५) प्रतिशत देखिन्छ । संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीमा भाषा र व्याकरण, शब्दचयन र पुनरावृत्ति, प्रस्तुतीकरण, प्रारूप र शैली र स्पष्टतामा सामुदायिक विद्यालयको भन्दा राम्रो देखिन्छ । समग्रमा सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थीको सम्पादन सक्षमताको मध्यमान ९.६५ रहेको छ भने संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीको सम्पादन सक्षमताको मध्यमान १०.६ रहेको छ । प्रतिशतका आधारमा सामुदायिक विद्यालयको विद्यार्थीको सम्पादन सक्षमता ४८.२५ प्रतिशत रहेको छ भने संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीको सम्पादन सक्षमता ५३ प्रतिशत रहेको छ । यसर्थ समग्रमा सामुदायिक विद्यालयको विद्यार्थीको सम्पादन सक्षमताभन्दा संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीको भाषासम्पादन सक्षमता उपयुक्त देखिन्छ ।

विद्यालय प्रकृतिका आधारमा विषयगत, भाषागत र संरचनागत पक्षको भाषासम्पादन सक्षमता परीक्षण
विद्यालय प्रकृतिका आधारमा विषयगत, भाषा र संरचनागत पक्षको सक्षमता परीक्षणलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

तालिका ८ : विद्यालय प्रकृतिका आधारमा विषयगत, भाषागत र संरचनागत पक्षको भाषा सम्पादन सक्षमता

	सामुदायिक विद्यालय		संस्थागत विद्यालय	
	मध्यमान	प्रतिशत	मध्यमान	प्रतिशत
विषयगत पक्ष	३.५	५८.३३	३.५५	५९.९६
भाषागत पक्ष	४.६५	४६.५	५.२५	५२.५
संरचनागत पक्ष	१.५	३७.५	१.८५	४५

(स्रोत : स्थलगत अध्ययन, २०७५)

तालिका ८ मा विद्यालय प्रकृतिका आधारमा विषयगत, भाषागत र संरचनागत पक्ष देखाइएको छ। यसमा सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थीहरूको विषयगत पक्ष ५८.३३ प्रतिशत, भाषागत पक्ष ४६.५ प्रतिशत र संरचनागत पक्ष ३७.५ प्रतिशत रहेको छ भने संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीहरूको विषयगत पक्ष ५९.९६ प्रतिशत, भाषागत पक्ष ५२.५ प्रतिशत र संरचनागत पक्ष ४५ प्रतिशत रहेको छ। तुलनात्मक रूपमा हेर्दा संरचनागत पक्षमा सामुदायिक र संस्थागत दुबै विद्यालयमा विद्यार्थीको सम्पादन सक्षमता कमजोर देखिएको छ। तीनवटै कक्षामा सामुदायिक विद्यालयका विद्यार्थीको भन्दा संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीको भाषा सम्पादन सक्षमता राम्रो रहेको पाइन्छ।

निष्कर्ष

सङ्कलित सामग्रीका आधारमा हेर्दा कक्षा दशमा अध्ययनरत विद्यार्थीको भाषा सम्पादन सक्षमता ५०.६२ प्रतिशत देखिएको छ। छनोट र पुनरावृत्ति, प्रस्तुतीकरण, प्रारूप र शैली आदि पक्षमा विद्यार्थीको सम्पादन सक्षमता कमजोर देखिन्छ। लैङ्गिक आधारमा छात्रभन्दा छात्राको, भाषिक पृष्ठभूमिका आधारमा दोस्रो भाषीको भन्दा पहिलो भाषीको र विद्यालय प्रकृतिका आधारमा सामुदायिकको भन्दा संस्थागत विद्यालयका विद्यार्थीका भाषा सम्पादन सक्षमता राम्रो देखिएको छ। विषयगत पक्षको सम्पादन सक्षमता सबैभन्दा राम्रो देखिएको छ भने भाषागत र संरचनागत पक्षमा कमजोरी देखिएको छ। भाषागत र संरचनागत पक्षको सम्पादन पक्ष ५० प्रतिशतभन्दा कम क्रमशः ४९.५ प्रतिशत र ४१.२५ प्रतिशत रहेकाले सुधार गर्न आवश्यक रहेको छ। लिखित अभिव्यक्तिको परिष्कार र मानक स्वरूप निर्माणका लागि भाषा सम्पादन अनिवार्य रहेको देखिन्छ। समग्रमा भाषा सम्पादन मध्यम स्तर रहेकाले विद्यालय शिक्षणमा विद्यार्थीको भाषिक अभिव्यक्ति प्रभावकारी बनाउन भाषा सम्पादनका आवश्यक पक्षको पहिचान गरी त्यसमा निहित समस्याको सुधार हुने गरी शिक्षण गर्नु उपयुक्त हुन्छ।

सन्दर्भसूची

अधिकारी, हेमाङ्गराज र भट्टराई, बट्टीविशाल (२०६१), प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश, काठमाडौं : विद्यार्थी प्रकाशन प्रा.लि.।

उप्रेती, गङ्गाप्रसाद (सम्पा. २०७५), नेपाली बृहत् शब्दकोश, काठमाडौं : नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान।

खनिया, तीर्थराज (सन् २०१३), *इग्जामिनेसन फर इन्हेन्सड लर्निङ*, काठमाडौं : एजुकेसन एन्ड डेप्लपमेन्ट सर्भिस सेन्टर ।

दि सिकागो म्यानुअल अफ स्टाइल (सन् २०१०), युएसए : युनिभर्सिटी अफ सिकागो प्रेस ।

पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०७१), *माध्यमिक पाठ्यक्रम २०७१*, भक्तपुर : सानोठिमी ।

पोखरेल, केशवराज र काफ्ले, उमेश (२०७४), *नेपाली भाषा शिक्षण*, काठमाडौं : क्याम्ब्रिज पब्लिकेसन ।

भण्डारी, पारसमणि (२०७४), *प्राज्ञिक लेखन तथा सम्पादन*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

शर्मा, केदारप्रसाद र पौडेल, माधवप्रसाद (२०७४), *नेपाली भाषा शिक्षणका सन्दर्भहरू*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

हिटन, जे.बी. (सन् १९९०), *राइटिङ इङ्लिस ल्याङ्ग्वेज टेस्ट्स*, लड्म्यान ।